

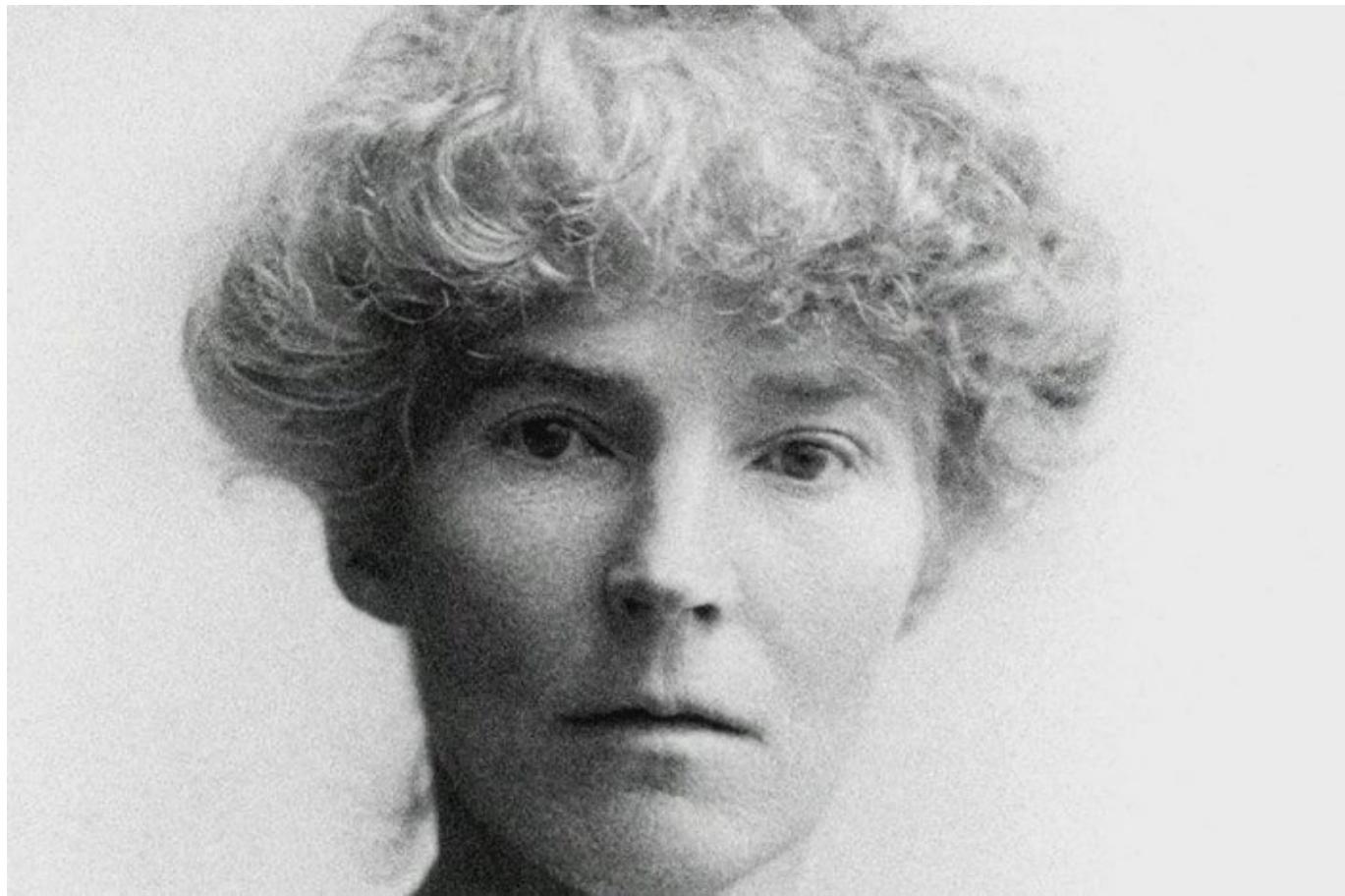
Yragyň täcsiz korolewasy: Gertrude Bell

Category: Kitapcy, Nukdaýnazar, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 26 января, 2025

Yragyň täcsiz korolewasy: Gertrude Bell YRAGYŇ TÄCSIZ

KOROLEWASY: GERTRUDE BELL

Arap nasionalizmi tarapyndan "el-Hatun", «Çöl korolewasy», «Möminleriň enesi», türkler tarapyndanam «Çöl tilkisi», «Çöl jadygöýi» diýilýän iňlis alymy, jansyz Gertrude Bell yrakly taryhçylaryň arasynda «Yragyň täcsiz korolewasy» ady bilen tanalýardy.

Gertrude Bell / Fotosurat: Reuters

Ýakyn Gündogar syýasy kartalaryň iň çalt üýtgeýän geografiki sebitleriň başyny çekýär. Mundan 150 ýyl öñ Beýrutda ýa-da Stambulda intelligensiýanyň birnäçe wekili bilen duşuşyp, osmanly topraklarynyň üstünde otuzdan gowraň ýurduň guruljagyny, olaryň hersiniň öz baýdagynyň, gimniniň, öz

hökümetiniň boljagyny aýtsaňyz, geň galardylar, hatda ynanmazdylaram. Yöne şujagaz geçen wagtyň içinde onlarça döwletiň Osmanlydan bölünip orta çykyşy ýaly, Osmanly döwleti hem taryh arenasyndan çekiliп, ýerini Türkiye Respublikasyna beripdi.

Şeýle syýasy bölünüşikleriň taryhy yüz ýyly doly aşybam yetişmedi, şeýle bölünüşiň yzynda galan san-sajaksyz syýasy we gumanitar konfliktler häzirem dowam edýär. Ýakyn Gündogarda syýasy kartalar üýtgände öñe çykan aktýorlaryň üstünde turan jedeller biziň günlerimizde-de dowam edip dur. Şeýle jedelleriň jümmüşindäki iň syrly adamlaryň birem iňlis alymy we içalysy Gertrude Belldir.

JAMES FRANCO

ROBERT PATTINSON

ACADEMY AWARD® WINNER

NICOLE KIDMAN

FROM ACADEMY AWARD® NOMINATED DIRECTOR WERNER HERZOG

QUEEN OF THE DESERT

REARROW PICTURES presents in association with 1701 FILM FINANCING, IN CINERAMA, DEUTSCHE FILM, and REARROW FILM, a REARROW FILM for WERNER HERZOG's QUEEN OF THE DESERT. JAMES FRANCO, NICOLE KIDMAN, ROBERT PATTINSON, CLIVE OWEN, JENNIFER EHLE, PAUL SCALF, CHRISTOPHER PLUMMER, RICHARD DREYFUSS, BEN HAMPTON, GAVIN MACHINERY, JULIA MICHAELIS, CLAPTON

© 2015 REARROW FILM. ALL RIGHTS RESERVED. THIS FILM IS NOT FINISHED. THIS FILM IS NOT RATED. THIS FILM IS NOT RATED. ELEVATED. RATED

ONE WOMAN CAN CHANGE THE COURSE OF HISTORY

- Oksfordyň uçuryмы ynançsyz dindar

1868-nji ýylda Angliýanyň Durhem şäherinde dünýä inen Gertrude Bell metallurgiýa senagatyndan baýan abraýly maşgalada önüp-ösüpdır. Maşgalasynyň baýlygy soñ-soñlar Anadolyda we Yrakda geçirjek birnäçe arheologiki gazuw-agtaryş işlerini maliýeleşdirmegi üpjün edipdir. Belliň doglanyna kän wagt geçmäňkä ejesi aradan çykypdyr. Soňra öweý ejesi Meri S.Bell onuň iň ýakyn syrdaşyna öwrülip, birnäçe eseriniň neşir edilmegine ýardam edipdir. Enekeleriň we terbiýeçileriň gözegçiliği astynda iňlis däp-dessurlaryna laýyklykda oňat terbiýe alan Bell dindar maşgaladan bolupdyr. Şol wagtyň şertlerinde aýal-gyzlar ýokary okuw jaýlaryna gidenokdy, şonuň üçin ol galan bilimini öýde alandygyna garamazdan, galybyna sygmaýan güýçli hüý-häsiýeti maşgalasyny ýokary okuw jaýynda okamaga razy bolar ýaly edipdir.

Taryhynda birinji gezek gyz talyplary kabul eden Oksford uniwersitetine taryhdan okamaga giren Bell mugallymlarynyň özüne berk daraýandygyna garamazdan bölümünü tapawutlanan diploma tamamlamagy başarıypdyr, emma Oksford kabul eden gyz talypladynyň diňe okamagyna rugsat beripdir. Şonuň üçin Bell uzak wagtlap diplomyny almandyr. Okuwyny guitaranda Belliň pikiri bulaşyk eken, ol özüniň Hudaýa bolan ynanjynyň bardygyna şübhelenipdir. Geljekki ýyllarda Hudaýa ynanmakdan doly el çeken Bell ruhany boljak bolýan doganyny bu pikirinden dänderjek bolup elinden gelenini aýamandyr. Belliň ynanç boýunça berk pozisiýasynyň bardygyna garamazdan iňlis däp-dessurlaryna we korolewa bilan baglylygy bolsa ömrüniň ahyryna çenli dowam edipdir, ol konserwatiw iňlis syýasatyny öñe sürüpdir we iňlis taryhyň tanymal şahsy Çerçill bilen elmydama ýakyn gatnaşykda bolupdyr.

SİNIRLARI ÇİZEN KADIN

İNGİLİZ CASUS GERTRUDE BELL

TAHA NIYAZI KARABAŞ

Kronik

- Feminist däldi

Gertrude Belliň ýaşan döwründe zenan hak-hukuklaryny öñe

sürmek üçin Ýewropanyň birnäçe ýurdunda aýal-gyzlaryň guramasy orta çykpdy we işjeň göreş alnyp barylýardy. Aýal-gyzlaryň saýlawlara gatnaşmak hukugyny edinmek we işleýän aýallaryň erkekler bilen deň hukuklara eýe bolmagynyň gerekdigini öňe sürüyän feminist akymlar intelligensiýanyň birnäçe zenan wekilleriniň arasynda goldaw tapýardy. Bell alan konserwatiw biliminiň we şahsy aýratynlygynyň talap edişi ýaly şeýle çekişmelere has köp Birleşen korollogyň korolewasy Wiktoriyanyň duran ýerinden seretmegi makul biliplidir. Şeýle nukdaýnazar aýalyň çäklerini tebigaty bilen ölçäp, güýçli zenanyň bahasy «erkekleşmek» ölçeginde tapşyrdy.

Intellektual taýdan şu pikirini durmuş praktikasyna geçiren Bell birnäçe erkegiň şowsuz tamamlan alpinistlik, kriket, kürek çekmek ýaly ugurlarda özünü türgenleşdirdi. 1902-nji ýylda Alp daglarynda daga dyrmaşyp barýarka, onuň topary gaýtupana duçar boldy, Bell we onuň ýanyndakylar dagda 52 sagatlap ýüpler bilen biri-birlerine daňlan ýagdaýda galdy. Şol geçen wagtda Bell topary dolandyryp, hemmeleriň diri galmagyny üpjün etdi. Hünärmenlik ugry bolan taryhda bolsa onuň ünsüni kitaphanalardan has beter arheologiki gazuwagtaryş işleri çekýärdi. Onuň başdan geçirmeler bilen doly gyzykly ömür kyssasy-da şu ugurda başlapdyr we häzir 500 milliondan gowrak adamly Ýakyn Gündogaryň geljegine düýpli täsirini ýetiripdir.

Gertrude Bell / Fotosurat: Gertrude Bellin arhiwi, Wikimedia Commons

• **Bell, söýgi, Gündogar**

Gertrude Bell hakynda san-sajaksyz rowaýatlar döredilipdir. Arap nasionalizmi tarapyndan “el-Hatun», «Çöl korolewasy», «Möminleriň enesi”, türkler tarapyndanam «Çöl tilkisi», «Çöl jadygöyi» diýilýän iňlis alymy, jansyz Gertrude Bell yrakly taryhçylaryň arasynda «Yragyň täcsiz korolewasy» ady bilen tanalýardy. Bu atlandyrmalar onuň syýasy işleriniň netijesi hökmünde ideologik bölünişige görä üýtgeýär. Munuň bilen birlikde syýasy durmuşy bilen birlikde, şahsy durmuşy-da birnäçe rowaýatyň gürrüñine giripdir. Aýratynam, türk rowaýatlarynda onuň Osmanla bolan ýigrenjini halaýan erkeginin 1915-nji ýylda Çanakkale söweşinde ölendiği bilen baglanyşdyrýanlar bar. Belliň ölümü-de başga bir rowaýatyň temasy bolupdyr. Aýtmaklaryna görä, Bell öz janyна kast edipdir, tutarygy bolsa söyen erkeginin maşgalaly bolup çykandygy sebäpli söygüsini jogapsyz galdyranlygy eken. Ölüm sebäbi ep-esli mukdarda uky dermanyny almak bolan Belliň özgeren yrak syýasatyndan gyakladylmagy netijesinde janyна kast edilendigi-de öñe sürülyär.

Şeýle rowaýatlaryň aňyrsynyň hakykata iň ýakyn ýeri bolsa, Belliň Gündogar bilen ilkinji tanyşlyggynyň 1892-nji ýylda Tähranda iňlis ilçisi bolup işleýän daýzasynyň adamsy bilen duşuşandan soň başlanlygydyr. Ol şonda eýran medeniýetiniň beýikligine haýran galypdyr. Angliýa gaýdyp baran badyna pars dilini öwrenipdir we söýüp okaýan şahyry Hoja Hapyzyň şygyrlaryny iňlis diline geçirdipdir. Belliň Gündogara bolan haýranlygyny ýetjek derejesine ýetiren hadysa bolsa, 1899-njy ýylda Ierusalime eden syáhatydyr. Ol ýerde bir ýarym ýyla golaý wagt galan Bell araplaryň ýasaýyş-durmuş formasy we urp-adatlary bilen ýakyndan gyzyklanypdyr. Minuň netijesinde Ýakyn Gündogar syáhatlaryny ýygjamlaşdyrmagy makul bilip, Siriýada birnäçe ýeri aýlanypdyr. Arap bedewileriniň ýasaýsyna we taýpa gurluşyna degişli köp sanly maglumatlary toplapdyr.

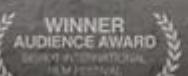
UNE AVENTURIÈRE EN IRAK **GERTRUDE BELL**

(LETTERS FROM BAGHDAD)

AVEC LA VOIX DE **SANDRINE BONNAIRE**

UN DOCUMENTAIRE DE SABINE KRAYENBÜHL ET ZEVA OELBAUM

BETWEEN THE RIVERS PRODUCTIONS PRÉSENTE UNE PRODUCTION LETTERS FROM BAGHDAD, LTD.

UN FILM DE ZEVA OELBAUM ET SABINE KRAYENBÜHL PRODUIT PAR ZEVA OELBAUM MUSIQUE SABINE KRAYENBÜHL

MUSIQUE ORIGINALE PAUL CANTELON GRAPHIQUE MOMENTIST, INC. EXÉCUTIVE PRODUCERS TILDA SWINTON, THELMA SCHOONMAKER, DENISE BENMOSCHE,

ELIZABETH RODRIGUEZ CHANDLER, DAVID E.R. DANGOOR, DAVID A. DANGOOR, ASHLEY GARRETT, ALAN JONES ET RUEDI GERBER

EN ASSOCIATION AVEC CHRISTIAN POPP, FABRICE ESTÈVE, YUZU PRODUCTIONS - MIA BAYS, MISSING IN ACTION FILMS - PRODUCTEUR ASSOCIÉ ROB QUAINTE

• Arheologiya bilen başlan syýasy gatnaşyklar

Syýahatlarynda sebitiň ýerasty arheologiki baýlyklaey Belliň ünsüni çekipdir. Sebit boýunça has giň gerimli ylmy-barlag işleriniň başyny başlan Bell Siriýadan Türkiýäniň Konýa şäherine çenli aralykda uzaýan köp sanly gazuw-agtaryş işlerine gatnaşypdyr. Maşgalasyndan galan baýlygy bulen

arheologiki işleri maliýeleşdiripdir. Şol işleriň netijesinde «Müň bir gije», «Gilgameş» ýaly dünýä belli eserler ýuze çykarylypdyr.

Bell ylmy-barlag işlerini geçirýän wagtynda arap taýpalary bilen ýakyn gatnaşyklary ýola goýupdyr, geçirilen işlerini dowamında ermeni seýisi Fartuhý ýanyndan hiç aýyrmandyr. Fartuh arap dilini suwara bilipdir we geografiýany gowy tanapdyr, emma araplar Belliň özüne haýran galypdyr. At münmekde görkezýän ussatlygy, kynçylyklara we çölüň agyr şertlerine garşı gorkusyz-ürküsiz hereket edişi Belliň derrew halanmagyna getiripdir. Osmanly zabitleriniň (goragçylarynyň) bir bela uçraýmasyn diýip birnäçe gezek saklajak bolandygyna garamazdan, Bell atyna münüp çölüň iň çola ýerlerindäki bedewi taýpalarynyň çadyrlaryna girip, olar bilen gorkman dil tapşyp bilipdir. Şeýden gezekleriniň birinde ýesir düşmegin-de ony saklap bilmändir.

• Birinji jahan urşy başlaýar

Gertrude Bell uzak wagta çeken işlerini tamamlandan soň 1914-nji ýylyň maýynda Stambulyň üsti bilen Angliýa gaýdyp barýar. Eden işlerini ýekelikde kitaba geçirip başlan wagtynda-da Birinji jahan urşy başlapdyr. Angliýanyň Korollyk kontrrazwedkasy Belliň tejribelerinden peýdalanmak üçin ony Müsüre çagyrypdyr. Bu knuň syýast bilen birinji tanyşlygy däldi. Sondan öñem ol Abdylhamydyň häkimiýeti we Adana wakalary boýunça köp sanly belligi we haty hökümet bilen paýlaşypdy, ýöne bu gezek ondan iňlis hökümetiniň, esasanam Uruş ministri Çerçilliň arap gozgalaňlary strategiyasyna geňeşdarlyk etmek islenipdir.

Gertrude Bell we Tomas Edward Lourens / Fotosurat: Twitter
Bu wezipäni kabul eden Bell Müsure gelýär we has soňra Arabystanly Lourens diýip tanalýan meşhur iňlis jansyzy bilen tanşypdyr. Lourensiň sebitde tire-taýpalary tanamagymda we strategiá işläp düzmeginde maslahatyny gaýgyrmandyr. Osmanla ýakyn taýpalaryň haýsylardygyny kesgitlän Bell haýsy

nokatlarda kimiň bilen nämä başlamalydygyna çenli birnäge detalyň esasy kesgitleýjisi bolupdyr. Uruş ministrliginiň tabşyrygy bilen taýýarlan kartalary iňlisleriň Siriýa ýaly birnäge ýerde söweşejeň frontlary açmagyna sebäp bolupdyr.

Patyşa Faýsal

• **Faýsal we Yrak bilen başlanan müddet**

Hätzirkizaman Yragyň birinji patyşasy Faýsal Şerif Hüseýiniň ogludyr. Stambulda uzak wagtlap Abdylhamyt II-niň mejbury myhmany bolan Faýsal türk dilini suwara bilipdir. Beýleki köp sanly arap emiri we patyşasy ýaly Stambuly gowy görüpdir. Türkiýe Respublikasy gurulandan soñ Türkiýä gelip-gidipdir we prezident Mustapa Kemal Atatürk bilen dostlukly gatnaşyklary ýola goýupdyr.

Syýasy karýerasy Abdylhamydyň agdarylmagy bilen başlapdyr. Stambul sürgüniniň soňlanyşy ýaly «Ittihat we Terakki» jemgyýeti tarapyndan Şama ugradylypdyr. Belli bir wagtdan soñ Jemal paşanyň bildiren ynamyndan peýdalanyп ýetişen Faýsal sebitde täsirini artdyrypdyr. Ol soñ-soňlra kakasy Şerif Hüseýini Osmanla garşy gozgalan turuzmaga yran adamlaryň biri

hökmünde ýatlanýar.

- **Faýsal bilen Belliň dostlugu**

Häzirki Yrakda bolup geçýän juda köp sanly syýasy konfliktleriň düýbünde Gertrude Belliň syýasy manýowlarynyň täsiri bar. Bell ilatynyň aglabá bölegi şäýlardan we kürtlerden ybarat Yragyň başyna sünni araplardan Faýsalyň patyşa edip oturdylmagy üçin tagalla barsyny edipdir. Şeýle tagallanyň aňyrsyndaky iň esasy sebäbem geljekde Yragyň Türkiýä birleşmeginiň öňüni almakdyr. Alyp baran ýadawsyz diplomatiki işleriniň netijesinde ilatynyň aglabá bölegi okapýazyp bilmeýän Yrakda Faýsalyň patyşa bolmagy üçin iňlis hökümétini referendum geçirirmäge yrypdyr. Uly jedelleriň netijesinde geçirilen referendumda Faýsal sesleriň 96%-ni alyp, Yragyň patyşasy bolupdyr. Şeýle ulu hyzmaty gadryny bilen Faýsal Belli yrak hökümét düzümide özüne orunbasar edip belläpdir.

Patyşa Faýsal bilen Belliň dostlugu bolsa 1919-nýy ýylда geçirilen Pariž Ýaraşyk konferensiýasynda başlapdyr. Konferensiýa ýeke zenan wekil bolup gatnaşan Bell ol ýerde Faýsalyň Yrakdaky pozisiýasyny güýçlendiripdir, emma Faýsalyň öñündäki iň uly päsgelçilik fransuzlardy. Munuň üçin iňlislerden has uly goldaw almalydygyny bilen Faýsala şeýle mümkünçiliği Bell döredip beripdir. Yragyň esaslandyrylmagyna sebäp boljak 1921-nji ýylyň Kair konferensiýasynda meşhur jansyz Lourens bilen Bell Faýsalyň Yrakdaky ornuny kepillik astyna alyp, onuň tagta barýan ýolunu açypdy.

Gertrude Bell (ikinji hatar, çepden ikinji) 1921-nji ýylyň Kair konferensiýasynda / Fotosurat: Gertrude Belliň şahsy arhiwi, Wikimedia Commons

Faýsalyň orunbasary bolup işe başlan Bell Yragyň söwda gatnaşyklarynyň, daşary syýasatynyň, ministrlер sowetiniň kesgitlenmegi ýaly işlerde Faýsaldan soň ýurduň iň tāsirli ikinji adamy bolup öňe saýlanypdyr. Şol sebäpli, Faýsal tarapyndan «el-Hatun», yrakly taryhçylaryň arasynda bolsa «Yragyň täcsiz korolewasy» ady bilen tanalypdyr.

• **Eli jedwelli Ýakyn Gündogarda araçäk çeken Lourens däl-de, Belldir**

Tomas Edward Lourens taryhyň görüp-eşiden iň esasy uruş jansyzlarynyň biridir. Birleşen Korollyga degişli Uelsde 1888-nji ýylda dünýä inen Lourens ene-atasynyň oňsuksyzlygy we aýrylyşmagy sebäpli öýden gaçyp harby gulluga ýazylypdyr. Olam edil Bell ýaly Oksforda taryh ugrundan okapdyr. Talyп ýyllarynda gündogarşynaslyk, aýratynam arap medeniýeti bilen ýakyndan gyzyklanypdyr. Ýakyn Gündogarda ilkinji bolup yılmy işleri geçirirmek üçin gelen Lourensiň deňdeşlerinden

tapawutlanýanlygy, ýagny, arap medeniýeti we ýasaýyş-durmuş formasy babatda hiç kime öýkünmeýänligidi. Ol arap naharlaryny iýipdir, araplar ýaly geýnildir, hatda araplar ýaly pikir edipdir. Çölde özünü hiç wagtam gelmişek ýaly duýmaýan Lourens islendik şertde we ýagdayda aral taýpalarynyň ynamyna aňsat girip bilipdir.

Onuň Bell bilen dostlugu iňlis kontrrazwedkasynyň Kairdäki ofisinde başlapdyr, şondan öňem biri-birini tanaýan ýoldaşlar mundan soň hyzmatdaşlyk saklapdyr.

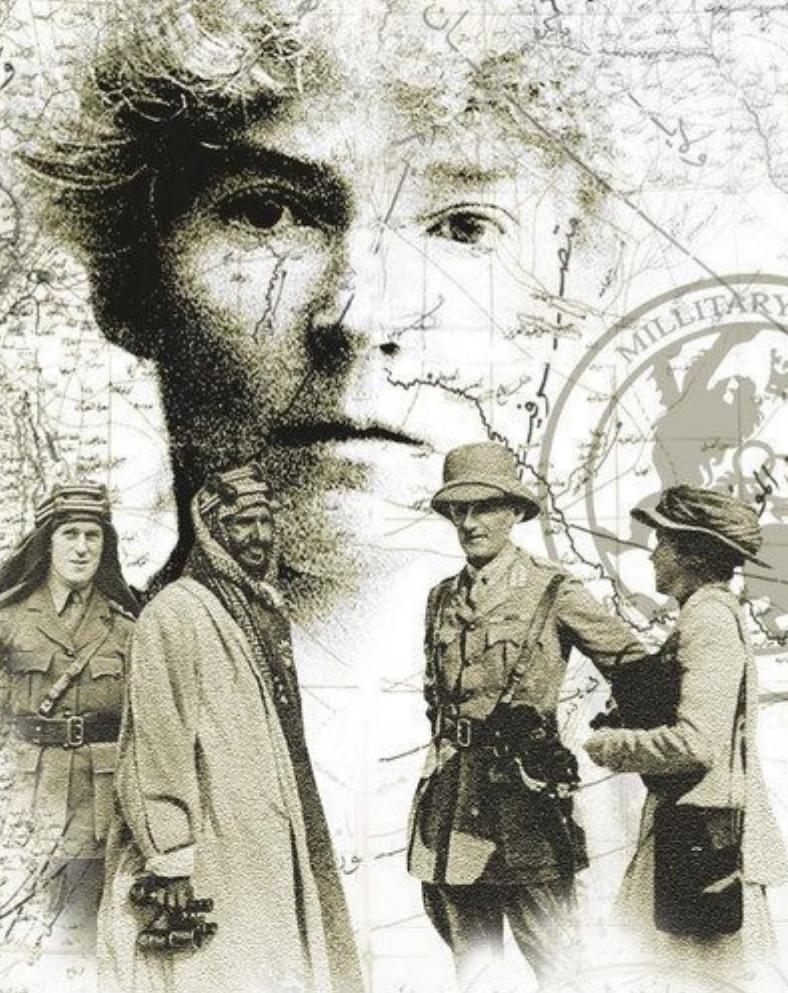
Yrak, Siriýa ýaly Ýakyn Gündogar ýurtlarynyň syýasy kartalarynyň çuzuwy köplenç Lourense ýöñkelýär. A Lourens bolsa, iňlis hökümətiniň gözünde elmydama Gertrude Bellden yza galypdyr. Lourens bilen Belliň arasynda hiç wagtam bassaşlyk bolmaýsy ýaly, eneli-oglyň gatnaşygy ýaly ýakyn gatnaşyk bolupdyr. Lourensiň ähli syýazy torlarynyň awtory bolan Bell birnäçe syýasy kartany özi şekillendiripdir. Ol kakasyna ýazan hatynda şeýle diýipdir:

«Ofisde tutuş günümi Yragyň günortasyndaky çöl araçägini kesgitlemek bilen geçirdim».

OSMANLI'NIN ÇÖKÜŞÜNÜ HIZLANDIRAN İNGİLİZ KADIN AJAN

GERTRUDE BELL İSYAN

DOC. DR. KENAN KARATAS

Ajan Bell'in 19. yüzyılın başlarında hazırlamış olduğu haritalar, 21. yüzyıl Ortadoğu savaşlarının da başlıca nedenleri arasındadır.

- Belliň ölümى-de özi ýaly syrdan doly boldy

Ölüminiň öñýany Bell yrak syýasatyndaky esasy agramyny saklaýardy, ýöne ol soňky geçirilen konstitusion üýtgeşme bilen öňki täsirini we agramyny ýitiripdi. Depression ruhy ahwala giren Bell özünü arheologiki işlere bagış edenem bolsa, şahsy durmuşy ony düýpden sarsdyrypdyr. 1926-njy ýylyň 12-nji iýunynda şindizem syry açylman galan görnüşde düşeginde öli ýagdaýda üstünden baryldy. Kimsi onuň öz janyна kast edendigini aýtsa, kimsi öldürilendigini aýdýardы.

Belliň hormatyna Yrakda döwlet derejesinde soňky ýoluna ugradyş çäresi geçirilipdir we köne dosty patyşa Faýsal onuň soňky islegini berjaý edip, içinde Belle degişli köp sanly ylmy işleriň we fotosuratlaryň yerleşen Yragyň Arheologiki muzeýini açypdyr.

Meşhur akyldar Edward Said Belldir Lourens ýaly köp sanly alym tüýsüne giren içälylar üçin şeýle diýipdi:

«...Gündogar boýunça ösýän resmi maglumatlary ýigrenýärdiler. Olaryň hiç biri Ýewropanyň Gündogar hakdaky içinde saklaýan tradision duşmançylygыndan we ýigrenjinden saplanyp bilmändi. Pikirleri häzirkizaman gündogarşynaslygyň ümzugini gönükdiripdi we ýadawsyz şahsy tagallalary olara ylmy artykmaçlyk gazandyrypdy».

Mehmet MAZLUM ÇELIK.

@MMazlumcel
celikmehmedmazlum@gmail.com

Penşenbe, 20.06.2019 ý. Taryhy makalalar